

Kérdések „Lehel kürtjéről”

Álláspontok, vélemények

A jászberényi Jász Múzeum kincse egy elefántcsontból készült becses tárgy, melyet „Lehel-kürt”, vagy „Jászkürt”, néven ismernek. A kürtől manapság viszonylag ritkán esik szó, noha komoly szakirodalmi háttérrel rendelkezik a különböző tudományágak (régészet, művészettörténet, történettudomány, zenetudomány stb.) eltérő, ám egymással összefüggő megközelítésének tükrében.

A kürt első ismert ábrázolása 1642-ből való a jászberényi református egyház pecsétjén. Nem tudni, hogy a jeles emlék mikor és hogyan került a Jászságba. Irodalmának korai szakasza a máig közismert Lehel-mondásra támaszkodik. Az 1700-as évek utolsó harmadától eleinte műkedvelő magyar szerzők írásaival találkozunk, melyekben a kürt palástján lévő faragványokat magyarazzák rendkívül fantáziadúsán. Utóbb azonban – nagyjából az 1800-as évek derekától –, már egyre több, tudományos igénnyel készült munka látott napvilágot.

Közép- és Nyugat-Európa, valamint Itália múzeumaiban viszonylag sok (mintegy 40 darab) elefántcsont kürt (ún. olifant) található. Ezek egy hányadát a „Lehel-kürttel” rokonítja a szakirodalom. Az olifantok egy részét az elemzők már a 19. századtól kezdődően bizánci eredetűnek (és bizánci kultúrkörből származónak) határozták meg. Másokat arab (arab hatású) munkának, valamint „keleti” és nyugati készítésűnek tartanak, de a nyugaton készült kürtök esetében is több szerző hangsúlyozta a keleti hatásokat. Az olifantok – köztük mindenekelőtt a „Lehel-kürt” – készítésének idejét illető-

A Lehel-kürt. Jász Múzeum

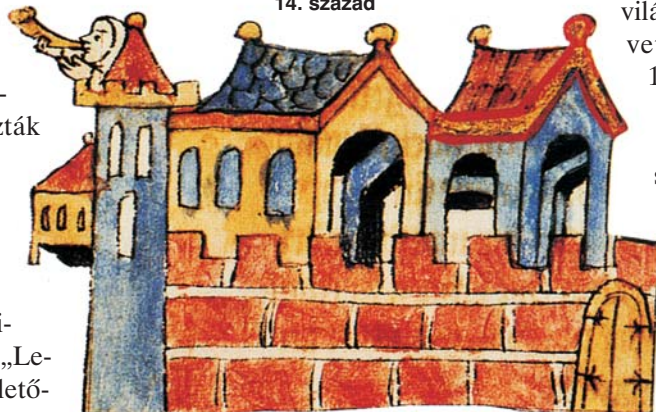
en igen eltérő vélemények alakultak ki. Általában a Karoling-kortól (8–9/10. sz. fordulójáig) a 10–11. századon át, a 12. századig terjedő meghatározásokkal találkozhatunk. Magam nem tartom kizártnak a „Lehel-kürt” avar kori eredetét sem. Az olifantok egy részét jel- és vadászkürtnek tartják, másokat – köztük a „Lehel-kürtöt” – a konstantinápolyi cirkuszi játékok jelzőhangszerének vélik.

A „Lehel-kürt” problematikája nem tekinthető megoldottnak. A korábbi megmerevedett véleményekkel kapcsolatosan több kérdés felvethető.

A vezéri kürt funkciója

Lél nevének a kürttel való összefüggése már Anonymus Gesta Hungaroru-

Jelzőkürt a várótoronyban. Illusztráció a wolfenbütteli szász tükör alapján, 14. század

mában felbukkan: „*Tas fia Lél megfújta kürtjét, Bogát fia Bulcsú meg felemelte zászlaját...*” (39. fejezet). A történeti kutatások szerint azonban a kései, előkelő „kürtösök” sem hadizenesztek, hanem a kürtöt inkább csak méltóságuk jelvényeként viselő fejedelmek, vezérek vagy egyéb magas rangú személyek voltak. A lovas kultúrákban a kürt rangjelző szerepének nyomai a szkitákig követhetőek vissza.

A késő népvándorlás kora lovas népeinek előkelői már kifejezetten *jelképesen* használták a – jelzőhangszert többnyire csak stilizáló-utánzó – hasonló alakú eszközöket, melyek vélhetően az ősi szarukürtből fejlődtek ki. Lélnek meghatározóan a *méltóságjelvénye* lehetett a kürt, emellett (szertartási tárgyként) *ivókürtszereppel* is bírhatott, miként így volt ez más magyar előkelők esetében is. Erre utal a Képes Krónikában ábrázolt jelenet (21/11. oldal), ahol Árpád fejedelem a Duna vizével töltött díszes ivókürtjét emeli fel szertartásosan, s Isten kegyelmét kéri, hogy a magyarok által elfoglalt földet mindörökre megőrizhessék. Az egyes rangjelző ivókürtök esetleges megszólaltatása csak jelképes értékű lehetett.

Lehel kürtjének van-e köze a Lehel-mondához?

A máig széles körben ismert Lehel-mondát Kézai Simon mester az 1200-as évek végén említi, Anonymusnál viszont nem szerepel. Az utóbbi keletkezett forrásokban (Képes krónika, Budai krónika, Zsámboki-kódex, ill. Thuróczy-krónika) már a monda fejlődési-kiteljesedési folyamata figyelhető meg.

A keletkezés idejére vonatkozólag különféle elképzelések láttak napvilágot (Árpád honfoglalását közvetlenül követő évszázadok, az 1000-es évek, a 12. század). Akkor azonban Anonymus miért nem említi? Miután a Névtelen személyét általában III. Béla jegyzőjeként fogadják el legtöbben, így az ő működése után, vélhetően a 13. század elején-közepén alakulhatott ki a monda magja. Bizonyosra vehető tehát, hogy a történet nem Lehel korában kelet-

kezett, s az általa akkor használt méltóságjelvény-kürtnek nem lehet köze a mondához.

Lehetett-e a Jászberényben őrzött kürt Lél vezéré?

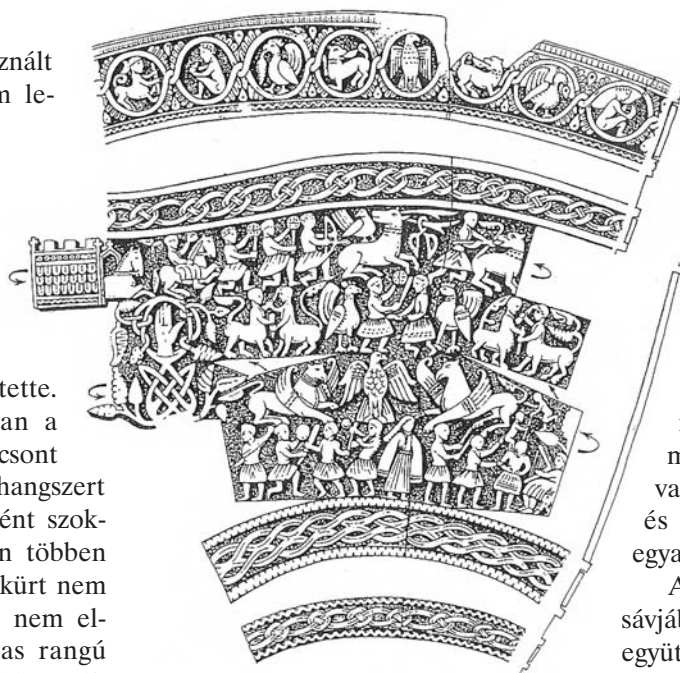
A Lehel-monda lényegi részét – mikor a vezér főbe sújtja a császárt – a Képes krónika miniátora meg is festette. A díszes iniciálében azonban a Jászberényben őrzött elefántcsont kürttől teljesen eltérő típusú hangszert ábrázolt, melyet *havasi kürt*ként szoktak meghatározni. Így azután többen úgy gondolták: a jászberényi kürt nem lehetett Lehelé. Ugyanakkor nem elképzelhetetlen, hogy a magas rangú személyeknek – köztük kiváltképp Lélnek a „kürtös vezérnek” – nemcsak egy, hanem esetleg több hasonló, vagy éppen különböző formájú méltóságjelző kürtje is lehetett.

A Képes krónika iniciálé-ábrázolása *nem havasi kürtöt*, hanem kétséget kizáróan *fanfár trombitát mutat*. Igaz tehát, hogy a Képes krónikában látható, Lehellel kapcsolatos ábrázolás hangszerének semmi köze nincs a jászberényi kürtöz. Ám az is teljességgel lehetetlen, hogy Lél vezér fanfár trombitát vagy akár havasi kürtöt hordott volna magával a hosszú távú, ám gyors mozgású könnyűlovas-hadjáratra. Az 1360 körül keletkezett ábrázolás a késő középkor egyik jellegzetes, Európában módfelett divatos fúvós instrumentumát mutatja be, melyet a miniátor is jól ismerhetett. Következésképpen a Képes krónika „kürtje” nem döntheti el azt a kérdést, hogy a jászberényi kürt lehetett-e Lehelé, vagy sem.

A Jászberényben őrzött becses tárgy készítési idejének meghatározásai közt többen a 10. századot (sőt annak a közepét!) említik. Mivel a Képes krónika „Lehel-kürt” ábrázolása nem szerepelhet kizáró okként, *elvileg lehetséges az, hogy a jászberényi kürtöt akár Lehel is birtokolhatta*.

Bizonyosra vehető-e a kürt bizánci kultúrkörhöz való kapcsolása?

A Jászberényi „Lehel-kürt” eredetével kapcsolatosan számos probléma vár megoldásra. Az idevonatkozó legin-

A „Lehel-kürt” kiterített rajza
László Gyula nyomán

kább hangoztatott álláspontok (a bizánci stb. kultúrkörhöz való kapcsolódás) több okból nem fogadhatók el.

A kürtök eredetkérdése tisztázásának legfőbb lehetősége mindenekelőtt a „Lehel-kürt” (és más olifantok) faragványainak értelmezésében rejlik. A közismert nézet kizárólag a konstantinápolyi hippodrom- és cirkuszi játékok jeleneteit látja az elefántcsont kürtök egyik csoportjának – köztük az ún. „Lehel-kürt” – felületén. Jelen rövid összefoglaló munkában csak a kürt palástján (itt pusztán a négy sávban elhelyezkedő néhány ábrázolásnak) az általános felfogástól eltérő értelmezésére van mód kitérni.

Elsőként vizsgáljuk meg a felső sáv szarvasra nyilazó figurájának jelenetét. E figurákról is az az általános nézet, hogy cirkuszi zsonglőrök, akik labdát egyensúlyoznak egy bot végén. Álláspontom szerint azonban ezek talán dobok, melyek ütőfelületén négyfelé osztott rajzolat figyelhető meg, melyek mindegyikében egy pont látható. Ez az ábra leginkább az altáji sámándobok napszimbólum-rajzolataira emlékeztet.

A kürt palástjának legfelső sávjában központi ábrázolása a szarvas és a rá nyilazó alak. E jelenetben idomított állatokat, ill. sólyom segítségével történő szarvasvadászatot látnak, melyet cirkuszi produkcióként mutattak be. Ez az álláspont több szempontból is elfogadhatatlan. Ezen az alapon ugyanis, a

(felülről) harmadik sávban látható, szintén nyakörves griffek is cirkuszi állatok lennének. Sokkal valószínűbb, hogy a kürt hajdani magyar tulajdonosa ezt a jelenetet a „csodaszarvas”-mondával kapcsolhatta össze. A két állat együtt ábrázolása pedig nem bizánci jellegzetesség, hanem a lovas népek mítoszainak egyik képi megjelenése (mitikus párzás), mely már a szkíta kurgánokban, valamint a hunoknál, a kazároknál és a magyar díszítőművészetben egyaránt bőségesen megtalálható.

A „Lehel-kürt” (felülről) második sávjából szintén egy „központi” jelkép-együttesre és egy megismétlődő kétalakos jelenetre hívom fel a figyelmet. Az utóbbi, ismétlődő faragvány két, szemben álló, egymással küzdő kentaurt ábrázol. A „Lehel-kürt” szempontjából a legfontosabb kentaurszerű ábrázolások az avarokkal (is) feltétlenül kapcsolatba hozható *nagyistentmikli kincs* csodalényei közt bukkanak fel. A kürtön látható kentaurok *egészen különlegesen mondhatók*, ugyanis oroszlántestűek, amelyek ismeretlenek a görög mitológiában. Ez is kétséget támaszt a kürt bizánci eredete tekintetében. A „Lehel-kürt” oroszlántestű kentaurjainak egyik legközelebbi rokonát pillanatnyilag a nagyistentmikli kincs 2. számú korszójának emberfejű griffjében látom. E grifftestű (szárnyas oroszlán) keveréklényt az emberfej egyben a kentaurral is rokonítja. A kincs egy másik ábrázolása (a 7. számú korszón) már kétségtől kizáróan kentaur, noha ez már lótestű, de nincs emberi mellkasa és karjai sincsenek. Lényegében ez a jellegzetesség figyelhető meg a vele rokon, emberfejű griffen is. A nagyistentmikli emberfejű lény nemcsak a griff és a kentaur között áll, hanem egyben „kapocs” a lótestű és oroszlántestű kentaurok között is. Az oroszlántestűek – miként a griffek is – első sorban a korábbi tradíciókat követő avar művészet jellegzetességei. A griffek és oroszlánok a régebbi szkíta és hun (iráni és türk s talán ősmagyar stb. vegyülésű) lovas népek legrégebbi hagyományában gyökereznek. E népekből eredeztethető, ill. velük rokonítható maga az avar etnikum is.

A második sáv központi (a kürt hossz tengelyén) elhelyezkedő ábrája egy nyitott tenyér, mely az alatta lévő harmadik sávba eső „fonott” mintából nő ki. A fonatból kinövő tenyér összetett jelkép-motívumáról szintén elmondható, hogy egyetlen más kürtön sem fordul elő (még külön-külön sem), tehát nem valószínű, hogy a bizánci kultúra képi megjelenése lenne. Ez esetben ismét meg kell kérdőjeleznünk a „Lehel-kürt” bizánci kultúrából való eredeztetését, s helyettük a keleti műveltségek – köztük a lovas népek – képzőművészete felé kell fordulnunk. A cirkusz-felfogással szemben, a *jobb kezes nyitott tenyér, mindenekelőtt a szkíták és a részben velük kapcsolatba hozható párthusok, valamint a (heftalita) fehér hunok elődeiként emlegetett Kusán Birodalom népességének a hagyományos és jellegzetesen fontos üdvözlési jele volt*, mely a fegyvertelen és békés jó szándékot jelképezte.

Álláspontom szerint, a fonat tekintetében a keleti ún. „végtelen csomók” egyik formátumával állunk szemben, melyet a lovas népek hoztak magukkal Belső- és Közép-Ázsiából, s melynek számos változata fellelhető a sírleleteiken. A keleti kultúrákban a végtelen csomó a hosszú élet, a végtelenség, a halhatatlan lélek szimbóluma. Számos stilizált változata él a régi magyar öltözetek zsinórdíszjeiben is (melyet osz-

mán-török eredetűnek vélnek, noha egyáltalán nem bizonyos, hogy erről van szó). Külön érdekesség, hogy a „Lehel-kürt” – nevezzük így – „végtelen csomója” *tulipán alakú*. A tulipán – lévén őshazája Közép- és Belső-Ázsia határvidéke – ismét csak a keleti kultúrákkal, köztük a lovas népek műveltségével hozható összefüggésbe, mint ezek egyik kedvenc díszítőeleme.

Utolsóként érdemes kiragadni egy szintén több alakból álló együttest, amely két griff közt egy ragadozó madarat ábrázol. A kentaurokhoz hasonlóan a griffeket sem lehet cirkuszi állatként azonosítani. Lényeges, hogy a „Lehel-kürt” griffjei füles ragadozómadár-fejjel rendelkeznek. Ezt a jellegzetességet elsődlegesen az ázsiai lovas kultúrák képzőművészetében lehet megtalálni, különös tekintettel a szkíta kurgánok leletei közt, valamint a „griffes-indás” késő avar övvereteken stb. Ezek a mitikus turullal rokon, madárfejű griffek a Közép- és Belső-Ázsia felől érkező lovas népek mentalitásában és képzeletében gyökereznek, mitológiájuk szerves részei, *s képzetük tipikusan Keleten kristályosodott ki*. Az európai antik műveltségekben a griff mint átvétel jelenik meg.

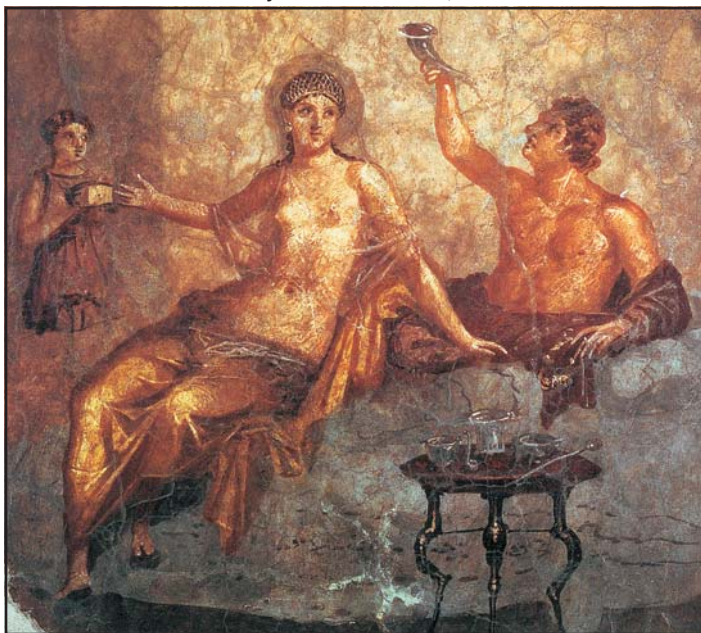
A griffek által őrzött ragadozó madárban a kürt hajdani magyar tulajdonosa vélhetően az Árpádok mitikus tu-

rul őst láthatta. Érdekes, hogy ennek a jászberényi ereklyén látható ábrázolásnak a rokona – más párhuzamok mellett – felfedezhető egy palóc himzésen is, ahol szintén két griff között jelenik meg egy ragadozó madár. Aligha gondolhatjuk azt, hogy e keresztszemes kézelőminta a bizánci hippodrom valamely kései hatása lenne. Sokkal inkább vélhetjük, hogy ennek eredetét – miként a Jászberényben őrzött kürt griffes madaras ábráját is –, a lovas népek hit- és hiedelemvilágában kell keresnünk.

Már többen felfigyeltek arra, hogy a „Lehel-kürt”, a maga rusztikus megjelenésével egyedülálló műtárgyként tűnik fel a többi olifant között. E tényt néhány elemző azzal magyarázza, hogy e jeles emlék *nem a konstantinápolyi műhely* terméke. Ez igaz lehet. Faraghatta azonban (egy előkelő személy megrendelésére) bizánci mester is, mégpedig úgy, hogy közölték vele, pontosan mely ábrának s milyen sorrendben kell megjelenniük a kürtön. Nem lehetetlen, hogy a Jászberényben őrzött ereklye esetleg – néhány társával együtt – az avar korban (avar vagy magyar művész keze által) készült. Így a többi – elsősorban a Nyugat-Európában előforduló – olifant részben már ezek motívumainak felhasználásával, „utánzatként” jöhetett létre.

CSAJÁGHY GYÖRGY

Kürt különböző funkciókban: ivókürtként. Falfestmény Herculaneumban, 1. század

Szakrális eszközként. Sámuel királlyá keni Dávidot a nép színe előtt. Zsoltaóroskönyv illusztrációja, 12. század

